

Лекція на тему: «Соціальна підтримка військовослужбовців»

План

1. Сутність соціальної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей.
2. Зміст, форми та методики соціально-педагогічна підтримка сімей військовослужбовців.
3. Особливості функціонування сімей військовослужбовців.

У першу чергу нам важливо розкрити сутність поняття «соціальна підтримка». Українські дослідниці І. Зверєва, О. Безпалько дали такі визначення **поняття «соціальна підтримка»:**

- «система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг;

- система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» [15, с. 161].

Дослідниці Г. Слозанська, Н. Горішна, Д. Бибик, І. Криницька дали таке визначення поняття **«соціальна підтримка»** – «комплекс заходів, програм та послуг, які надаються місцевими органами влади, громадськими організаціями та іншими установами або організаціями 161 з метою полегшення процесу реінтеграції, адаптації, реабілітації та забезпечення гідного життя ветеранів чи ветераном та членів їх сімей» [42].

У контексті розгляду соціальної підтримки сімей учасників АТО як процесу відновлення їхнього власного потенціалу, В. Радула акцентує увагу на тому, що цей процес є динамічним, гнучким, оперативним, безперервним та, на початкових етапах, значною мірою непередбачуваним. Він розвивається поступово відповідно до зростання масштабів і складності виникаючих проблем, що, у свою чергу, породжує нові проміжні завдання [10, с. 24].

Дослідниці І. Зверєва, О. Безпалько виділили **основні види соціальної підтримки**, до яких належать «соціально-педагогічна, матеріальна,

психологічна, правова (юридична) тощо» [15, с. 161].

Матеріальна підтримка здійснюється за рахунок виплат допомоги, пенсій компенсацій (наприклад, на оздоровлення); роль психологічної підтримки полягає у наданні психологічної допомоги, у стабілізації психоемоційних станів, подолання ПТСР; юридична підтримка передбачає надання особі інформації щодо її прав та свобод, способів їх реалізації, механізмів відновлення у разі порушення та процедури оскарження рішень.

Об'єктом соціально-педагогічної діяльності є окремі особи чи соціальні групи, які потребують допомоги та підтримки у процесі їхнього соціального становлення та розвитку, інтеграції у суспільство та яким адресовані цілеспрямовані чи стихійні соціально-педагогічні впливи.

Більш детально ми зупинимось на сутності саме соціально-педагогічної підтримки.

Погляди вчених щодо визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка»:

– «серед пріоритетних завдань соціально-педагогічної діяльності є і завдання з «надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості» [16, с. 536];

– «соціально-педагогічну підтримку слід розглядати в комплексі із соціально-педагогічною діяльністю, як її частину» (А. Капська) [20, с. 22];

– «соціально-педагогічна підтримка визначається як допомога сім'ї в організації її позитивної життєдіяльності, активізації ролі сім'ї в соціалізації підростаючого покоління» [18];

– «система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» (Л. Лохвицька) [49, с. 230].

Основними принципами соціально-педагогічної діяльності є такі:

- «добровільність (допомога повинна виявлятися, виходячи з добровільного звертання або представлення інтересів клієнта службою; зі своєї

ініціативи соціальний педагог (працівник) надає допомогу лише за згодою клієнта або особи, нездатної правильно оцінити своє становище: малолітні діти, особи, визнані недієздатними, алкоголіки й ін.);

- своєчасність (допомога не повинна бути запізнілою, вона може бути лише випереджуючою або своєчасною);
- персоналізація (особистісний підхід при наданні допомоги);
- повага (допомога не повинна принижувати честь і достоїнство, самооцінку і самоповагу особистості, що потребує допомоги);
- активізація клієнта;
- комплексність (допомога повинна бути комплексною і спрямованою на зняття небажаних емоційних переживань, на ліквідацію причин, що викликають такий стан у людини)» [21, с. 232].

При цьому ми вважаємо за необхідне зробити акцент на **специфічних принципах**, зазначених А. Капською, які досить помітно «враховують» специфіку соціально-педагогічної роботи:

- «принцип гуманізму (визнання людини найбільшою цінністю);
- принцип незалежності (приналежність права будь-кому на допомогу);
- принцип клієнтоцентризму (визнання пріоритету прав клієнта у всіх випадках);
- принцип опори (максимальне врахування потенційних можливостей людини);
- принцип толерантності, принцип конфіденційності та принцип максимізації (оптимальне використання всіх видів ресурсів при вирішенні проблем клієнта)» [19, с. 24].

Дослідниці З. Кияниця та Ж. Петрочко виділяють ряд принципів, яких слід дотримуватись при реалізації соціальної роботи із сім'єю:

«взаємозумовленість (події, що відбуваються в одній частині системи, прямо чи опосередковано впливають на всі інші її частини, поведінка одного члена сім'ї впливає на інших членів сім'ї); сталість (члени сім'ї як системи зазвичай пов'язані один з одним протягом значного періоду часу, і тому сімейна система виробляє певні стереотипи реакцій з метою збереження своєї рівноваги);

динаміка сім'ї (сім'я – не статичне утворення, згодом змінюється її структура та функції, розвиток сім'ї відображається у фазах її життєвого циклу, перехід від однієї до іншої фази пов'язують зі зміною ролей, появою нових потреб і обов'язків); відкритість системи (сім'я як відкрита система, перебуває в стані постійної взаємодії з іншими системами, ступінь відкритості або закритості сімейної системи залежить від того, наскільки жорсткими є кордони із зовнішнім світом); цілісність (сімейна система працює як саморегульований, самокерований і самоорганізований механізм) [43, с. 54-55].

Соціально-педагогічна діяльність спрямована на досягнення таких цілей:

- забезпечення, збереження та зміцнення фізичного, психологічного, соціального, морального здоров'я особистості;
- формування моральної свідомості, моральних якостей, соціально значущих орієнтацій і установок у життєвому самовизначенні, моральної поведінки;
- створення сприятливих умов мікросоціуму для розвитку здібностей та реалізації можливостей людини, її позитивного потенціалу у соціально корисних сферах життєдіяльності, попередження тупикових ситуацій в особистісному розвитку;
- формування потреби у саморозвитку, надання допомоги у самопізнанні, самоствердженні, самореабілітації, самореалізації;
- надання комплексної соціально-педагогічної допомоги і підтримки;
- створення комфортного гуманізованого виховного простору у мікросоціумі» [21, с. 127].

Форми соціально-педагогічної підтримки:

- індивідуальна (з кожним членом сім'ї),
- групова (з конкретною сім'єю, або кількома сім'ями, об'єднаними спільною проблемою)
- масова (спрямована на вирішення проблем, характерних для більшості цієї категорії сімей; використовується рідко)

Методи соціально-педагогічної підтримки:

когнітивно-поведінковий тренінг, групова дискусії, конструктивна суперечка, гра, метод спільних дій тощо.

Слід зазначити, що практика соціальної та соціально-педагогічної роботи із сім'ями військовослужбовців передбачає врахування особливостей їхнього соціального середовища та чинників, які впливають на ефективність здійснюваної роботи. Вчений В. Вітер виділив такі **чинники**:

- «створення умов для формування соціально-педагогічної стійкості сімей до сприйняття і подолання важких життєвих ситуацій;
- підвищення потенціалу формуючої дії сімей на своїх членів (здатності до їх соціалізації);
- відновлення, підтримка життєвої активності сімей;
- стимулювання потреби членів сімей щодо застосування соціально-педагогічних знань у сімейно-сусідських відносинах, соціальному середовищі;
- досягнення такого кінцевого результату, при якому зникне необхідність соціально-педагогічної підтримки сімей військовослужбовців» [6].

Отже, соціально-педагогічна підтримка сімей військовослужбовців є одним із провідних видів соціальної роботи в умовах підвищеної нагальної необхідності нести військову службу та відстоювати кордони і незалежність нашої держави. Нами було визначено, що соціально-педагогічна підтримка характеризується як система заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг. Надання соціально-педагогічної підтримки сім'ї має ґрунтуватися на ключових принципах. Основними формами соціально-педагогічної підтримки є індивідуальна, групова та масова; а методами когнітивно-поведінковий тренінг, групові дискусії, конструктивна суперечка, гра, метод спільних дій тощо.

3. Особливості функціонування сімей військовослужбовців

Сьогодні в Україні потреби військовослужбовців та членів їхніх сімей, форми їхньої соціальної підтримки є частково дослідженими. Протягом майже трьох останніх років соціальні працівники й соціальні педагоги здобули певний досвід у практичному вирішенні відповідних проблем цієї категорії. Однак, цей досвід потребує глибокого теоретичного осмислення, аналізу й узагальнення, вибудови алгоритмів та розроблення технологій соціальної роботи саме з цією категорією клієнтів.

Питання дослідження сімей учасників бойових дій, соціальних засад їхньої життєдіяльності та адаптації до сучасних соціальних умов висвітлено у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема І. Зверєвої, А. Капської, А. Кочубея, Н. Олексюк, С. Соловйова, В. Форсової та А. Шавлової. Особливості функціонування родин військовослужбовців детально розглядали О. Карабецька, І. Козлова, О. Лугова, Л. Матвейчук, С. Моцарь та В. Торохтій.

Особливе значення для розуміння необхідності зміцнення сучасної родини військовослужбовця мають праці А. Капської, С. Корольова, Т. Семикіної, Є. Потапчук і В. Форсової, які присвячені дослідженню специфіки функціонування дезорганізованих родин військовослужбовців.

Дослідники дають визначення поняття **«родина учасника бойових дій»** – це «мала соціальна група, об'єднана на основі шлюбних і кровних зв'язків, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, члени (один із членів) якої брали (беруть) участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил, у партизанських загонах, підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час» [40, с. 146].

Сім'ї військовослужбовців, як правило, мають нуклеарну структуру та характеризуються невеликою кількістю дітей (зазвичай виховують двох дітей). Це обумовлено частими переїздами, пов'язаними зі зміною місця проходження служби, а також переважно низьким рівнем матеріального забезпечення військовослужбовців. Понад 75% таких сімей є дистантними, що зумовлено

труднощами працевлаштування дружин військовослужбовців за місцем служби їхніх чоловіків, а також проблемами забезпечення сімей житлом [8, с. 158].

Н. Олексюк виділяє такі проблеми у сім'ях військовослужбовців: «високий рівень тривожності, пов'язаний із специфікою професійної діяльності військовослужбовця (ризиком для життя і здоров'я, частими переїздами у зв'язку із зміною місця проходження служби і ін.); проблеми у вихованні дітей (авторитаризм батьків, часті зміни навчальних закладів, відсутність одного із батьків у період виховання дітей у зв'язку із проходженням служби і ін.), дистантність значної частини сімей (зумовлена зміна місця служби військовослужбовця, умовами проходження служби, участю військовослужбовця у воєнних діях)» [8, с. 158].

Вчені Семенов О., Онищук В. розглядають серед найвагоміших проблем, з якими стикаються родини учасників бойових дій, соціальні, побутові, матеріальні, психологічні аспекти, а також питання, пов'язані зі здоров'ям.

До соціальних проблем належать такі: «обмеження у міжсімейних, внутрішньосімейних та міжособистісних контактах; зниження можливостей комунікації між членами родини; дефіцит чоловічого впливу на виховання дітей різного віку (особливо хлопчиків) через переважну участь чоловіків у бойових діях; труднощі з освітою та вихованням дітей учасників бойових дій, зумовлені низьким матеріальним забезпеченням, віддаленістю від освітніх і культурних центрів, а також обмеженими можливостями вибору місця навчання; проблеми з працевлаштуванням членів родини, зокрема дружин або чоловіків учасників бойових дій, що пов'язані з обмеженістю робочих місць із достатнім рівнем оплати та гнучким графіком, який дозволяв би поєднувати роботу з вихованням дітей; проблема недостатньої взаємодії родин учасників бойових дій із соціумом, що стає особливо актуальною через зростання дезорганізуючих чинників, які впливають на сім'ї загалом» [40, с. 147].

Побутові проблеми здебільшого стосуються забезпечення житлом через нестачу житлового фонду, невиконання зобов'язань органів влади щодо фінансування будівництва та надання житла учасникам бойових дій, а також

низьким рівнем доходів родин, який унеможливорює самостійне придбання або будівництво житла; значне навантаження на жінок, які тимчасово виконують обов'язки чоловіків, пов'язані з вихованням дітей, матеріальним забезпеченням родини та побутом.

До матеріальних проблем сімей військовослужбовців належать малозабезпеченість; високі витрати на оренду житла за відсутності власного; труднощі з організацією повноцінного дозвілля родини [40, с. 148].

Психологічні проблеми родин військовослужбовців мають значний вплив на їх функціонування: «високий рівень тривожності через ризики, пов'язані з професійною діяльністю учасника бойових дій (загрозу життю, часті переїзди тощо); дестабілізуючий вплив тривалої відсутності військовослужбовця на сімейні стосунки; труднощі внутрішньо родинної взаємодії; підвищений рівень агресивності батьків – учасників бойових дій; психологічні та психічні проблеми, які виникають як у військовослужбовців, так і у членів їх родин, через підвищене навантаження та постійні потреби адаптації; соціально-психологічний дискомфорт і напруженість у родині через зростання соціальної напруженості, розчарування, відчуття нереалізованості, дефіцит спілкування та виховних впливів, невпевненість у майбутньому» [40, с. 149].

Реалізація соціальної підтримки сімей військовослужбовців має ґрунтуватися на певних принципах. Дослідниці І. Трубавіна та С. Бойко вивчали питання етики спілкування з сім'ями військовослужбовців. На основі професійних цінностей соціального працівника, міжнародних етичних принципів і стандартів соціальної роботи, а також положень вітчизняного Кодексу етики соціального працівника щодо дотримання етичних норм у професійній діяльності, з урахуванням особливостей функціонування сім'ї, **І. Трубавіна та С. Бойко визначили ключові аспекти етичної поведінки та спілкування у взаємодії з членами сімей військовослужбовців:**

1. «Абсолютні: завжди пам'ятати про інтереси сім'ї в цілому і окремих її членів, зберігати цілісність сім'ї; захищати права сім'ї та її членів, надавати необхідну підтримку і допомогу, сприяти розвитку сім'ї та її стабілізації, формуванню її самостійності; зберігати професійні межі при виявленні почуттів

та емоцій, виявляти емпатію при розв'язанні проблем сім'ї; сприяти благу сім'ї; втілювати на практиці цінності та принципи етики соціального педагога; попереджувати нерівність, дискримінацію, негуманність дій в сім'ї та щодо неї, боротися з ними, виступаючи як захисник сім'ї; ставити службовий обов'язок над усе, бути відданим своїй професії; вміти не піддаватися впливам, залишатися об'єктивним, діючи в межах своєї компетентності; виходити з позиції милосердя, виконуючи різні ролі; прагнути до самовдосконалення, підвищення своєї педагогічної майстерності; бути спрямованим на дії; працювати з опорою на позитивне в сім'ї та людині; постійно прагнути до поліпшення життя людей, зменшення страждань; сприяти інтеграції, виступати і боротися проти сегрегації сім'ї або окремих її членів.

2. Відносні: бути доброзичливим, уважним у роботі, вміти вислуховувати, передавати інформацію, здійснювати вплив на сім'ю в цілому та на окремих її членів; не обманювати, бути чесним; спонукати сім'ю та її членів до самовизначення (а не бути для неї «спонсором»), активізувати і стимулювати її потенціал; бути зразком етичної поведінки, носієм високих моральних якостей; не давати обіцянок від імені інших працівників; діяти в межах своєї компетентності; нести персональну відповідальність за свої дії; не брати платню за дії, які є функціональними обов'язками; зберігати і захищати гідність, честь і права своїх колег; дотримуватись ідей рівності у роботі з сім'єю і захищати рівноправність жінок і чоловіків у сім'ї; виконувати свої обов'язки якнайкраще.

3. Короткочасні: спонукати сім'ю до самостійного або спільного прийняття рішень; виявляти довіру до сім'ї, але враховувати всі позиції, погляди, думки; інформувати сім'ю про мету, зміст, методи, засоби, результати своїх досліджень, здійснювати їх за згодою сім'ї; враховувати структуру сім'ї, розподіл влади, гендерні, вікові, індивідуальні особливості членів сім'ї; будувати стосунки з сім'єю на основі діалогу, на рівних; мати бадьорий настрій, вміти зацікавлювати перспективами, переконувати; не підміняти роботи ремеслом, не зводити мистецтво до заробітку, любити свою професію; нагадувати сім'ї про її можливості, потенціал, а не про її недоліки; схвалювати і попереджати, застосовувати якомога менше осуду і критики, переконувати, а не забороняти;

активно співпрацювати з іншими особами, від яких залежить добробут сім'ї; не відштовхувати людей, якщо не в змозі їм допомогти» [50, с. 240-241].

Ефективність соціально-педагогічної роботи із сім'ями військовослужбовців залежить від дотримання низки принципів, основними з яких є: науковість, активність, адресність, комплексність, гнучкість, динамічність та ін.

Дослідниця А. Капська зазначала, що **метою соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців** є організація позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї та гармонізація її взаємодії із соціальним середовищем. Важливо враховувати, що саме взаємозв'язок сім'ї військовослужбовця із соціальним середовищем, у якому вона функціонує. **Дослідниця А. Ходорчук визначила основні завдання цієї роботи**, а саме:

1. «створення умов для формування соціально-педагогічної стійкості сім'ї до сприйняття та подолання складних життєвих ситуацій;
2. підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на її членів, а також відновлення і підтримка активності сім'ї;
3. стимулювання потреби членів сім'ї до трансформації соціально-педагогічних знань у процесі соціальної взаємодії;
4. досягнення такого результату, за якого потреба у соціально-педагогічній підтримці сім'ї зникне [52].

Науковці також виділяють **основні функції та сфери соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України**:

1. діагностична функція;
2. обслуговуюча функція;
3. адаптаційна функція;
4. превентивна, профілактична та корекційна функції;
5. реабілітаційна функція;
6. анімаційна функція;
7. освітня функція;
8. прогностична функція;
9. організаційно-розпорядча функція;

10. функція забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов для життєдіяльності та розвитку сімей військовослужбовців;
11. функція розвитку соціальних комунікацій;
12. функція соціальної освіти [19].

Актуальність соціально-педагогічної роботи з військовослужбовцями та їхніми сім'ями обумовлена тим, що військовослужбовці є соціальною групою, яка значно впливає на суспільство в цілому. Військова служба у Збройних Силах України є особливим і надзвичайно важливим видом діяльності, що спрямований на забезпечення національної безпеки держави. У зв'язку з цим, зміцнення сім'ї військовослужбовця, підвищення її життєстійкості, захист інтересів і прав її членів потребують спеціально організованої, науково обґрунтованої та технологічно виправданої соціально-педагогічної підтримки.

Такі виклики посилюють вимоги до підготовки соціальних педагогів/працівників, навчання їх навичкам активізації клієнтів і застосування техніки, орієнтованої на вирішення завдань роботи, вміння будувати непатерналістські стосунки з клієнтами, вміння відрізняти ситуації, в яких фахівці можуть дотримуватися директивних підходів (наприклад, під час кризової опіки), від тих, коли слід застосовувати недирективні підходи. З іншого боку, соціальні працівники повинні опановувати стратегії й тактики адаптації, залучення військовослужбовців до розвитку громад, формування у них здатності до самореалізації у післявоєнні часи, залучення ресурсів громади, формування команди волонтерів тощо.

Складна ситуація, яка виникла зараз через те, що один з батьків перебуває на відстані від родини, або несе довгострокову службу, передбачає включення всіх суб'єктів соціальної сфери, які можуть надавати допомогу різного типу та використання технологій, які спроможні за максимально короткий час змінити складну ситуацію сім'ї військовослужбовця на краще, однією з таких технологій є соціально-педагогічна підтримка.

Відтак побудову професійної соціально-педагогічної підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей доцільно ґрунтувати на ідеї, що соціальна інтеграція та адаптація не повинні орієнтуватися на планове

задоволення потреб, а мають бути спрямовані на розв'язання проблем цих сімей, стати поштовхом військовослужбовцям до активних дій щодо знаходження свого місця у соціумі, працевлаштування, соціального та культурного розвитку, участі в житті громади тощо.

Отже, серед основних проблем, з якими стикаються військовослужбовці та їхні сім'ї, є соціальні, побутові, матеріальні, психологічні аспекти, а також питання, пов'язані зі здоров'ям.